

РЕЦЕНЗИЯ

От проф.д-р Пламен Христов Павлов

(ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“)

на дисертационен труд

за придобиване на образователна и научна степен "доктор"

с автор Калина Ивелинова Атанасова

на тема: „ОБЛЕКЛОТО ПРЕЗ ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО“

Докторска програма: Археология (Средновековна българска археология)

Професионално направление: 2.2. История и археология

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Научен ръководител: **доц. д-р Константин Трендафилов Константинов**

Данни за докторанта и докторантурата

Калина Атанасова е възпитаничка на ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“, където завършва магистратурите „История на изкуството. Педагогика на изобразителното изкуство“ /1997-2002/ и следдипломна специализация в област „Графика, илюстрация и книгооформление“ /2002-2004/. С ректорска заповед РД 10-17 / 24.01.2018 г. е докторант, задочна форма на обучение, в катедра „История и археология“ във Факултет „Хуманитарни науки“ на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. От представената документация е видно, че са спазени всички нормативни изисквания и срокове съобразно ЗРАСРБ и съответния правилник на Шуменския университет. Отчислена е с право на защита с ректорска заповед РД 10-086 от 18.02.2022 г. Дисертационният труд е обсъден и насочен към защита на заседание на катедра "История и археология" към Факултет „Хуманитарни науки“ на Шу „Епископ Константин Преславски", проведено на 15.06.2022 г.

Избраната тема за дисертационния труд на Калина Атанасова е не само достатъчно значима и, както се казва, дисертабилна, но и твърде важна за по-нататъшното проучване и осмисляне на политическата и културната история на средновековна България. Казано иначе, изследването на Калина Атанасова има отношение не само към конкретната тема, визираща Второто българско царство, а и към българската средновековна история в общ план. Обръщам внимание на това, доколкото в дисертационния труд са включени анализи, свързани с времето на византийската власт през XI-XII в. и Първото българско царство. Бих искал специално да подчертая, че наред с концептуалното мислене на Калина Атанасова трябва да се отдаде дължимото и на нейния научен ръководител доц.д-р Константин Константинов, а и на катедра „История и археология“ като утвърдена академична структура.

Данни за дисертацията и автореферата

Представеният дисертационен труд се състои от **Увод, три глави**, в които съобразно конкретната проблематика текстът е разделен в добре обмислени и разработени параграфи, **Заключение и библиография**. Втора част на дисертацията са **Приложенията**, в които са включени над 200 авторски схеми и рисунки, десетки авторски възстановки на средновековни костюми, както и подложените на анализ в хода на изложението схеми, снимки и репродукции. Обемът на представения текст е 221 стр. и 81 стр. на приложенията.

В своя **Увод** докторантката формулира своите мотиви за работата по дисертационния труд, поставените цели, използваните научни методи. Като дава обективна оценка на предишните проучвания, Калина Атанасова убедително показва както реалното състояние на знанията ни за средновековното българско облекло, така и перспективите пред по-нататъшните проучвания по темата. Струва ни се, че Уводът, който е от около 25 стр., би могъл да бъде и отделна глава, особено що се отнася до историята на проучванията. Разбира се, тази бележка не променя по същество съдържанието на дисертационния труд и неговата сполучливо избрана и реализирана структура..

Първата глава на дисертационния труд е посветена на церемониалните владетелски костюми – на т.нар. орнати на българските царе, съвладетели и царици. Без да влизаме в подробности, трябва да

подчертаем сериозните познания на Калина Атанасова по отношение на византийските императорски инсигнии, коментирани точно и професионално с оглед на влиянието на империята спрямо българската държавна идеология и прилаганите във Второто българско царство конкретни практики.

Преминавайки към самата изследователска „материя“, Калина Атанасова е преодоляла в максималната възможна степен ограничената изворова база и, без това да е самоцел, е положила усилия за нейното разширяване. Вниманието на авторката е фокусирано върху запазените изображения на царете Иван Асен II, Константин Тих Асен, Михаил III Шишман Асен и Иван Александър. Данните за съвладетелите се отнасят към синовете на цар Иван Александър и някои частично запазени портрети, монети и др. Що се отнася до цариците, авторката се спира по-подробно на Анна-Мария Арпад, Ирина Ласкарина Асенина, Ирина Палеологина, Теодора Басараб и Теодора „Сара“, като са привлечени и някои трудни за идентифициране портрети и сведения за още няколко български владетелки. Обърнато е подобаващо внимание и на видни „дами“ от върховете на българския елит, вкл. севастократорица Десислава от Боянската църква.

Анализирайки информацията за инсигниите и одеждите на владетелите, Калина Атанасова прави обстоен преглед на съхранените изображения, вкл. върху монети. С основание са привлечени копията и описанията на незапазени или съхранени в лошо състояние днес стенописи от средновековните търновски църкви, дело на художника В. Димов. Авторката показва отлични познания не само върху разнородния изворов материал, но и по отношение на най-новите виждания и хипотези по възможно най-широк кръг научни проблеми. Само като пример ще отбележа, че Калина Атанасова приема становището, според мен правилно, че дворцовата църква „Св. Параскева/Петка“ (според мен е възможно тя да е носела името на Св. Богородица, но мощите на светицата наистина са били в нея) е служела като гробница на династията Тертеровци.

Втора главата със заглавие „Костюмите на духовенството“ е много добър пример за прецизността на анализите на Калина Атанасова и нейното асоциативно мислене. Правейки прецизен и подробен обзор на съхранените изображения, авторката стига до интересни заключения,

особено що се отнася до одеждите на монасите и монахините. Както се вижда от приложените публикации, тя и по-рано се е занимавала с този проблем, като в случая са приведени нови наблюдения.

Трета глава е насочена към анализ на светските костюми, при това в широк типологичен план. И тук, както и в предишните две глави, ясно личи високия професионализъм на Калина Атанасова и стремежът ѝ да разшири в максимална степен изворова база. Надали е необходимо в случая да коментираме нейните наблюдения, които за първи път в съществуващата научна литература засягат толкова солиден обем от данни, вкл. от некрополи от цялата българска етническа територия. Безспорно важни са изводите за влиянието на т.нар. късни номади, особено на куманите и „Златната Орда“ – проблем, който рядко е обект на внимание в българската медиевистика. Същото до известна степен може да се каже и за западните влияния, идващи от Италия по линия на връзките с Венеция и Генуа, от „латинския“ Константинопол преди 1261 г. и, не на последно място, от съседна Унгария. Характерни примери за подобни влияния са посочени и в предишните глави на дисертацията. Бихме отпразвили и една препоръка – при по-нататъшната си работа по темата авторката да приведе повече примери от Влахия и Молдова, доколкото (преди всичко във Влахия) в т.нар. дунавски княжества имаме ясно изразено българско, а най-вече по тази линия и византийско, от една страна, и „пресичането“ му с влиянието на католическия свят, което идва най-вече от Унгария. В тази глава е поместен своеобразен „каталог“ на личности от историята на Второто българско царство, имащи отношение към основната тема на дисертацията – като се започне от загадъчния и толкова дискутиран Калоян от гроб 39 в търновската църква „Св. Четиридесет мъченици“, през също така слабо познати от други извори личности (знатната Арета и другите ктитори от църквата в Станичене, Пиротско, онези от Долна Каменица, отново в Поморавието, и много други), и се достигне до анонимните знатни личности и „обикновени“ хора от десетки некрополи... Като един от авторите на справочника „Кой кой е в средновековна България“, мога убедено да заявя, че без да се отклонява от основната си цел Калина Атанасова представя максимално широка панорама на тогавашното общество, гледано през призмата на облеклото и неговата специфика на културен и социален маркер.

Заклучението представлява сполучливо обобщение на постигнатото в дисертационния труд. Приложенията са изключително полезни и имат до известна степен самостоятелно звучене. Авторефератът е изработен прецизно, като отразява основните идеи и постижения на дисертационния труд. Езикът и стилът на авторката също заслужава положителна оценка.

Към работата на Калина Атанасова могат да бъдат отправени някои бележки и препоръки, някои от които бяха отбелязани в настоящата рецензия. Така или иначе, пред нас е един качествен научен труд, който заслужава да бъде публикуван. Няма съмнение, че такава монография, подобно на книгата-албум, за която ще стане дума, ще бъде много полезна за специалистите по история и археология, а и за далеч по-широка читателска аудитория.

Научни приноси

Съобразно изискванията и установената практика, Калина Атанасова предоставя съответната справка за съдържащите се в нейния труд авторски приноси. Нека се опитаме да обобщим най-важните от тях:

- Дисертационният труд на Калина Атанасова е първото цялостно научно изследване по темата от близо петдесет години насам, което само по себе си заслужава висока оценка. Изложението се базира върху изключително много нови данни от неизползвани или слабо застъпени от предишните изследователи наративни извори, грижливо и системно събрани и анализирани от авторката резултати от археологически проучвания, изследвания по нумизматика, сфрагистика, изкуствознание, история на текстил, и т.н. Нещо повече, от вниманието на Калина Атанасова не са убягнали дори и най-редките изображения на средновековно облекло върху рисунки графити, описания на средновековни ктиторски портрети, днес са в лошо състояние, дело на предишни изследователи и пр. С основание може да се каже, че приложеният изследователски подход решително надхвърля досегашните постижения по темата.

- В дисертацията е предложена нова типология на средновековните костюми, изработена на базата на авторски анализи върху облеклото на представителите на царската институция, висшата и местната аристокрация, духовенството и обикновеното население в епохата на Второто българско царство.

- Представена е информация за облеклото от времето на византийската власт, което дава възможност за изследването на генезиса на костюмите от епохата на Второто царство, на женското забраждане, развитието на мъжките кафтани, и т.н. Предложени са обосновани изводи за времето на възникването, развитието и хронологията на съответните типове одежди.

- Изследването на костюмите на българските царици е на основата както на примери, привеждани от предишни изследователи, така и на изследвани и публикувани в по-ново време стенописни портрети, художествени миниатюри, изображения върху монети, вкл. от единствения познат печат на българска царица – Ирина Палеологина, съпруга и съвладетелка на Иван Асен III. Привежданите от авторката паралели с известното за византийските императрици и сръбските кралици, както и за видни представителки на аристокрацията, са точни и полезни. В резултат на всичко това са прецизирани вижданията за развитието на облеклото, външните влияния, модните тенденции.

- Новаторски в сериозна степен е подходът на авторката и при изследването на облеклото на духовенството – една наглед традиционна „материя“, от която не може да се очакват особени промени. Държим да отбележим, че Калина Атанасова показва наличието на определени, неотбелязвани от предишни изследователи влияния на светското облекло, особено що се отнася до онова на монахините от аристократичен произход.

- Светският костюм във Второто българско царство е представен не само на основата на собствените и възприетите още през Първото царство византийски традиции, но и в общоевропейски контекст. Може да се каже, че за първи път именно Калина Атанасова аргументирано, на базата на системни наблюдения и много примери, показва не само западноевропейските влияния, констатирани в някои случаи и от предишни автори, но и идващите от Изтока по линия на куманите и „Златната Орда“, що се отнася до облеклото на българската аристокрация.

- Изследването на облеклото на т.нар. обикновено население – проблем, който по начало е подценяван и нерядко игнориран, – безспорно е сред важните приноси в дисертацията. Въпреки ограничения обем данни по темата, Калина Атанасова показва, че „... то е по-пъстро и разнообразно спрямо досегашните представи...“ Оригинални и верни от наша гледна точка са изводите за еkleктиката при този тип облекло, при което може да

се забележат приемственост с предишните периоди, но и влияния от страна на аристократичния „дрескод“, актуалната „мода“, и т.н.

- Сред научните приноси в дисертационния труд следва да се посочи детайлния анализ на мъжкото и женското облекло, техните особености, вариации и други характеристики.

- Висока оценка заслужават усилията на авторката да извлече максимална информация от снимки на съответните изображения (стенописи, миниатюри, монети и т.н.) с помощта на модерните компютърни технологии.

- Без съмнение приносен характер има и верният подбор на изобразителния материал, илюстриращ конкретни проблеми в хода на изложението. В същност това не е изненадващо при доказаните оригинални авторски постижения, вкл. и при представянето на темата в обществен план.

- Не на последно място, от „чисто“ историческа гледна точка в дисертацията на Калина Атанасова срещаме истинска галерия от повече, по-малко или неизвестни личности от историята на Второто българско царство. Понякога, откроявайки някои наглед „дребни“ детайли от облеклото, авторката дава нова интерпретация за произхода, социалното положение и други конкретни характеристики на съответната личност.

В крайна сметка, няма да е пресилено още веднъж да подчертаем, че дисертационният труд на Калина Атанасова не само като конкретни авторски приноси, но и като цяло категорично може да бъде дефиниран като новаторски за модерната българска медиевистика.

Публикации и участия в научни форуми

Във връзка с настоящата защита Калина Атанасова е предоставила на вниманието на научното жури списък с осем /8/ авторски публикации, две от които в чужбина на англ. ез. Въпросните студии и статии са публикувани в авторитетни академични издания и сборници, което също е свидетелство за признатия както у нас, така и в чужбина професионализъм на авторката и високото качество на нейните проучвания. Не мога да не отбележа по-специално книгата – албум „Възстановки на средновековното българско облекло (XIII – XIV в.)“. Варна, „Онгъл“, 2016, 189 стр. ISBN 978-619-7079-82-1, в която са поместени десетки авторски възстановки, илюстрации и друг изобразителен материал. Възстановките, опиращи се

на строго научни данни, са излагани и пред по-широка публика в рамките на различни проекти, както и по време на авторитетната конференция „Ниш и Византия“.

Калина Атанасова от години е участник в различни академични форуми, вкл. в международни научни конференции, като при някои от тях имам лични и подчертано положителни впечатления. В никакъв случай обаче не бива да се игнорират нейните презентации, независимо дали са насочени към специализирана научна аудитория или пък към широката публика. Така или иначе, представените в рамките на настоящата процедура публикации, чийто брой според мен може да бъде разширен, са свидетелство за успешното развитие на Калина Атанасова като изследовател.

Заклучение

Докторската дисертация „Облеклото през Второто българско царство” на Калина Атанасова притежава безспорни качества на задълбочен научен труд с изявени авторски приноси. **Предвид казаното дотук гласувам убедено „ЗА“ присъждането на образователната и научна степен „доктор” на Калина Ивелинова Атанасова в Професионално направление 2.2. История и археология. Област на висше образование 2. Хуманитарни науки.**

29.08.2022 г.

Велико Търново

проф. д-р Пламен Павлов